

Uwagi wprowadzające

Tekstem jako kompleksowym zjawiskiem językowym można zajmować się z wielu różnych perspektyw, począwszy od prób skonstruowania definicji terminu *tekst*, poprzez badania koncentrujące się na właściwościach syntaktycznych, semantycznych, pragmatycznych tekstu, po analizę jego odniesień o charakterze kognitywnym. W przedstawionej tu pracy proponujemy teorię tekstową, którą nazywać będziemy *gramatyką tekstu prawnego*. Pod terminem *gramatyka* rozumiemy teorię języka opisującą jego budowę i funkcjonowanie. Odpowiednio do tego *gramatyka tekstu* jest to teoria opisująca obiekty językowe zwane tekstami, natomiast *gramatyka tekstu prawnego* traktuje o własnościach tego typu tekstu. Gramatyka ta w dużej mierze oparta jest na tekstowych relacjach *spójności*, przy czym rodzajem spójności nadrzędnym w stosunku do innych jej typów jest szeroko rozumiana *spójność komunikacyjna*. Jest to relacja, która zachodzi między nadawcą a odbiorcą tekstu, gdzie dzięki właściwemu sformułowaniu tekstu możliwy jest odbiór jego treści zgodny z zamierzeniami nadawcy. Relacje spójności odnosimy do wybranych wymiarów tekstowych. Wymiary te stanowią zbiory takich homogenicznych własności, które uznaliśmy za relewantne dla wyznaczonego celu, jakim jest opis spójnego komunikacyjnie tekstu.

Ze względu na problematykę translacji tekstów prawnych wprowadzamy termin *ekwiwalencja spójności*. Oznacza on, że w tekście w języku docelowym uzyskane zostały podobne rodzaje relacji spójności tekstowej, jakie występowały w języku źródłowym.

Kompleksowość problematyki związanej z tekstem prawnym powoduje konieczność połączenia kilku dziedzin nauki, badania mają więc charakter interdyscyplinarny. Podstawowy jest tu aspekt językoznawczy, jednakże uwzględniona została też perspektywa prawna oraz translatologiczna. Niewątpliwie dla wszystkich trzech wymienionych wyżej dziedzin istnieją

wspólne płaszczyzny, a ich zestawienie może być nie tylko pożyteczne, lecz także niekiedy wręcz niezbędne dla osiągnięcia celu, jakim jest stworzenie spójnego komunikacyjnie tekstu prawnego lub jego właściwe przetłumaczenie.

1. Cele gramatyki tekstu prawnego

W ramach doktryny prawnej szeroko dyskutowaną kwestią jest zasada powszechnej dostępności do prawa poprzez właściwy przekaz językowy. Normy prawne komunikowane są przez język, a sposób jego użycia może w znaczącym stopniu wpłynąć na jasność przekazywanych treści. W myśl poglądów niektórych prawników i lingwistów teksty prawne powinny być formułowane w taki sposób, żeby przeciętnie wykształcony obywatel mógł zrozumieć co najmniej podstawowe, najbardziej istotne założenia norm w nich zawartych. Taki postulat wydaje się zbieżny z poglądem wyrażonym przez Radę Europejską w rezolucji z 8 czerwca 1993 r. w sprawie jakości redakcyjnej prawa wspólnotowego (Dz.U. C 166 z 17.06.1993, s. 1). W celu ułatwienia wdrożenia treści tej rezolucji opracowano *Wspólny przewodnik praktyczny Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji przeznaczony dla osób redagujących akty prawne Unii Europejskiej*¹. Wskazuje się tam, że unijne akty legislacyjne powinny być jasne, łatwe do zrozumienia, niedwuznaczne, proste, zwarte, bez niepotrzebnych elementów, precyzyjne, tak by nie wywoływać wątpliwości u czytającego (por. Kaczmarek, 2011b, s. 73–75). Przyjmujemy, że powyższe zasady powinny znaleźć odzwierciedlenie również w krajowych aktach prawnych.

Współczesne prawo, głównie ze względu na wielość i złożoność form życia społecznego, a także ze względu na wielowiekową tradycję, na której prawo często się opiera, nie zawsze spełnia powyższe zalecenia. Panuje dość powszechne przekonanie, że teksty prawne trudno zrozumieć. Zasadniczym celem pracy jest zaprezentowanie takiej gramatyki tekstu prawnego, której wdrożenie w badaniach empirycznych umożliwi ustalenie zasobu środków językowych i czynników pozajęzykowych wpływających na lepszą spójność komunikacyjną tekstów prawnych, w szczególności tych, które są lub będą sformułowane w języku polskim lub węgierskim. Możliwości zastosowania w tekstach prawnych różnego typu środków językowych są dość szerokie, dlatego naszym celem jest przede wszystkim zaprezentowanie lingwistycznego konstruktów teoretycznego, wspólnego dla polskich i węgierskich tekstów prawnych, stanowiącego podstawę do dalszych poszukiwań o charak-

¹ <http://eur-lex.europa.eu/content/techleg/KB0213228PLN.pdf>

terze pragmatycznym. Wskazane w pracy środki językowe, stosowane czy to w tekście polskim, czy węgierskim, mają więc zasadniczo charakter egzemplifikacyjny. Przyjmujemy, że uwzględnienie komponentów zaproponowanego tu konstruktów teoretycznego w procesie tworzenia tekstów prawnych lub ich translacji może usprawnić i udoskonalić proces komunikacyjny zachodzący w trakcie jego odbioru, a tym samym przyczynić się do realizacji zasady powszechnej dostępności do prawa.

2. Tematyka i sposób przedstawiania zagadnień

Problematyka tekstologiczna jest bardzo szeroka, w pracy dokonaliśmy więc pewnego wyboru zagadnień. Wiązać się one będą z:

- ogólnymi cechami tekstów,
- specyfiką gatunkową tekstów prawnych, w szczególności polskich i węgierskich,
- translacją tekstów prawnych.

Przy opisie własności tekstu wychodzimy z założenia, że każdy gatunek funkcjonuje jako element większego zbioru tekstów o wspólnych własnościach, dzięki którym nazywamy je tekstami. Dlatego przyjmujemy, że nie można adekwatnie opisać tekstu prawnego bez odniesienia się zarówno do cech wspólnych dla różnych gatunków tekstowych, jak i do cech specyficznych dla gatunku. Warto zauważyć, że niektóre własności mogą być co prawda wspólne dla poszczególnych gatunków, ale też bardziej lub mniej dla nich charakterystyczne. Własności te mogą być wyrażane za pomocą odmiennych środków językowych. Dlatego w pierwszej kolejności dokonujemy przeglądu badań dotyczących wybranych zagadnień ogólnotekstologicznych, a następnie przechodzimy do propozycji gramatyki, w której uwzględniamy zarówno własności wspólne, jak i te charakterystyczne dla tekstów prawnych lub odnoszące się wyłącznie do nich.

Zgodnie z powyższymi uwagami w pierwszej części zarysowujemy podstawowe nurty badań tekstologicznych. W rozdziale 1 przedstawiamy prekursorów kierunku, w szczególności w Polsce i na Węgrzech, następnie przechodzimy do krótkiego omówienia poszczególnych etapów rozwoju lingwistyki tekstu, począwszy od analizy zdania, a skończywszy na analizie tekstu jako całości, z uwzględnieniem aspektów pragmatycznych oraz procesów o charakterze kognitywnym. W stosunkowo szerokim zakresie prezentujemy punkt widzenia językoznawców węgierskich; jest to interesujący, a mało znany na gruncie polskim obszar. Badacze węgierscy, podobnie jak polscy, w dużej mierze czerpią z dokonań tekstologów niemiecko-, angielsko- i francuskojęzycznych, mają też jednak z pewnością własny, cenny

wkład w rozwój lingwistyki tekstu. Specyfika każdego języka i kultury wpływa bowiem na kierunek i sposób prowadzonych badań, nadając im swoisty, oryginalny charakter.

W rozdziale 2 omawiamy wybrane terminy z zakresu lingwistyki tekstu, przedstawiając, w jaki sposób były i są one rozumiane przez badaczy tekstów. Uznaliśmy to za istotne, dlatego że sposoby rozumienia wymienionych terminów niekiedy znacząco od siebie odbiegają, czy to ze względu na różnorodność obranych celów, czy też z powodu sięgania do różnych tradycji lingwistycznych.

W pracy zwracamy szczególną uwagę na odniesienia dotyczące problematyki spójności tekstu. Przyjmujemy bowiem, że spójność jest bezsprzecznie jego podstawową cechą i jeżeli wyrazów lub zdań nie łączą relacje spójności, uzyskiwane chociażby na poziomie kognitywnym poprzez konkluzje, to nie tworzą one tekstu. Dlatego w rozdziale 3 w rozszerzonym zakresie zajmujemy się wybranymi relacjami spójności tekstowej. Spośród wielu relacji tekstowych analizowanych ze względu na aspekt spójności komunikacyjnej wybraliśmy takie, które wiążą tekst widziany z różnego typu, dość odległych, wydawać by się mogło, perspektyw, począwszy od znaczenia występowania w tekście powtórzeń leksykalnych, poprzez nawiązania anaforyczne i kataforyczne, sposoby dystrybucji informacji tekstowej, narzędzia kondensacji, a kończąc na procesach przewidywania i wnioskowania w oparciu o przesłanki zawarte w tekście. Sygnalizujemy w ten sposób, że problematyka spójności komunikacyjnej tekstu obejmuje szerokie spektrum zagadnień o niejednorodnym charakterze. W pewnym zakresie stanowi to odpowiedź na pytanie, dlaczego taką trudność sprawia badaczom ustalenie jednorodnej definicji pojęcia tekstu.

Ponieważ zajmujemy się tu tekstami w języku polskim i węgierskim, to naturalną tego konsekwencją jest odniesienie do problematyki translacji tekstów. Dlatego kończąc część ogólnotekstową, w rozdziale 4 poświęcamy nieco uwagi wybranym zagadnieniom z tym związanym. Wychodząc od ogólnych zagadnień translacji, przechodzimy do krótkiego omówienia problematyki translacji tekstów prawnych.

W drugiej części pracy proponujemy teorię odnoszącą się do tekstu prawnego, którą nazywamy gramatyką tekstu prawnego. Na początku tej części, w rozdziale 5, opisujemy metodę kształtowania gramatyki tekstu prawnego, poświęcając nieco więcej uwagi kwestii ilustrowania omawianych relacji spójności tekstowej za pomocą schematów tekstowych. W rozdziale 6 objaśniamy, w jaki sposób rozumiemy wybrane terminy, którymi posługujemy się w opisie własności tekstu prawnego.

Tekstolodzy dokonywali już wielu prób określenia, czym jest tekst, charakteryzując go w sposób mniej lub bardziej ogólny i opierając się na od-

miennych punktach odniesienia. Z naszego punktu widzenia najciekawsze wydają się definicje, które polegają na wyszczególnieniu relewantnych własności tekstu. Dlatego w rozdziale 7 proponujemy szereg postulatów o tekście. Są to twierdzenia stanowiące treść propozycjonalną przedstawionej tu teorii, które definiują tekst w aspekcie ogólnym oraz w aspekcie zawężonym do polskiego i węgierskiego tekstu prawnego i do tekstu przekładu.

W rozdziale 8 rozwijamy nieco szerzej, niż miało to miejsce przy postulatach, wybrane zagadnienia związane z różnego typu relacjami spójności tekstowej. Relacje te zachodzą między obiektami ze względu na wyznaczone przez nas wymiary, będące zbiorem homogenicznych własności. Wyzaczyliśmy wymiary tekstowe różnego typu, aby zilustrować wieloaspektowość problematyki spójności tekstu. Za ich pomocą dokonujemy parametryzacji przestrzeni tekstu prawnego. Bierzymy tu pod uwagę następujące wymiary tekstowe:

1. Wymiar pragmatyczno-kognitywny – spójność komunikacyjna jest tu przede wszystkim konsekwencją relacji między nadawcą a odbiorcą tekstu, uwzględnia ich pozycję, sytuację komunikacyjną oraz wykonywane przez nich działania na poziomie mentalnym, wpływające na właściwe zrozumienie treści tekstowej.
2. Wymiar sposobu dystrybucji treści – brane pod uwagę relacje spójności tematycznej kształtują spójność komunikacyjną przede wszystkim ze względu na ciągłość i sensowność przebiegu tematycznego. Spójność komunikacyjną osiągamy tu na przykład dzięki relacji homotematyczności, jaka zachodzi pomiędzy wszystkimi subtekstami jednego tekstu. Oznacza to, że w tekście jest jeden temat przewodni, nadrzędny w stosunku do innych tematów.
3. Wymiar kondensacji – relacje zachodzące ze względu na ten wymiar mogą dotyczyć związków między poszczególnymi fragmentami tekstu lub między nadawcą a odbiorcą tekstu, w szczególności w zakresie interpretacji tekstu przez odbiorcę. Możemy tu mówić na przykład o relacji zachodzącej między dwoma fragmentami tekstu, gdzie istotą tej relacji jest fakt, że oba fragmenty są formułowane w podobny sposób ze względu na zwięzłość wyrażania treści, lub też o relacji między dwoma fragmentami tekstu formułowanymi odmiennie ze względu na zwięzłość wyrażania treści. W każdym wypadku należy ocenić, czy zastosowanie lub nie danego rodzaju językowych narzędzi kondensacji wpływa korzystnie na komunikację między nadawcą a odbiorcą tekstu.
4. Wymiar modalności deontycznej – spójność komunikacyjna między nadawcą a odbiorcą tekstu osiągana jest poprzez odpowiednią interpretację norm prawnych wyrażonych w tekście. Relacja komunika-

- cyjnej spójności tekstowej ze względu na wymiar modalności deontycznej, zachodząca między nadawcą a odbiorcą, polega tu na tym, że nadawca nakazuje, dozwala lub zakazuje wykonania jakiejś czynności, a odbiorca tę treść rozumie w sposób zamierzony przez nadawcę.
5. Wymiar sposobu uporządkowania treści – relacje spójności hierarchicznej, przestrzennej i temporalnej zwiększają przejrzystość i precyzyjność treści tekstowej. Chodzi tu więc o relacje między obiektami tekstowymi, gdzie można stwierdzić, który z tych obiektów jest większy, ważniejszy, gdzie są umiejscowione poszczególne obiekty, która czynność powinna być wykonana wcześniej, a która później itp.
 6. Wymiar leksykalny – relacje tekstowe, które zachodzą ze względu na ten wymiar, bazują na semantyce wyrażen. Relacje między dwoma obiektami tekstowymi mogą mieć charakter repetycji tego samego wyrażenia lub powtórzenia w formie synonimu lub antonimu. Ponadto treść może być powtórzona w celu sprecyzowania znaczenia, na przykład w formie eksplikacji czy też porównania własności dwóch wyrażen.
 7. Wymiar syntaktyczny – zachodzące ze względu na ten wymiar relacje tekstowe oparte są na systemach syntaktycznych języków. Będą to więc na przykład relacje wskazywania z wykorzystaniem deiksy, relacje między obiektami, z których jeden powtarza formy morfematyczne drugiego, czy też relacje między obiektami tekstowymi połączonymi za pomocą różnego rodzaju konektorów.
 8. Wymiar struktury globalnej tekstu – relacje tekstowe zachodzące ze względu na ten wymiar kształtują spójność komunikacyjną o zasięgu globalnotekstowym. Dlatego wymienione w pracy różnego typu relacje spójności tekstowej są tu badane na nieco szerszej próbie tekstu. O ile omawiane wcześniej relacje obrazujemy głównie mikrotekstami, za jakie uznajemy już zdania złożone, o tyle tutaj poruszamy się w obrębie całych tekstów ustawowych.

W rozdziale 9 zamieszczamy wskazówki odnoszące się do konstruowania tekstów prawnych oraz ich translacji, których podstawą są postulaty wymienione w rozdziale 7. Wskazówki te stanowią integralną część proponowanej tu teorii tekstu prawnego.

Na koniec chcemy podkreślić, że prezentowana tu gramatyka jest teorią częściową w takim sensie, że traktujemy ją jako konstrukt o charakterze otwartym, który można rozszerzać o kolejne komponenty, czy to stanowiące uszczegółowienie zaproponowanych treści, czy też rozszerzające te treści na inne aspekty tekstu. Zbiór relacji tekstowych zachodzących ze względu na określony wymiar tekstowy, a także zbiór wymiarów tekstowych można więc uzupełniać o kolejne elementy.